

СПЕЦИФІКА МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ОРФОЕПІЇ

Світлана Ермоленко

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького***Анотація:**

У статті наводиться науково-теоретичне обґрунтування та практична реалізація методики набуття школярами й студентами фонетичних навичок і орфоепічних умінь з урахуванням їхніх артикуляційно-акустичних навичок. Автором пропонується система тренувальних завдань різного характеру для розвитку орфоепічних умінь і набуття аудіо-мовленнєвих навичок.

Ключові слова:

орфоепічні уміння; фонетичні навички; методика навчання орфоепії; аудіо-мовленнєві навички.

Аннотация:

Ермоленко Светлана. Специфика методики обучения украинской орфоэпии. В статье приводится научно-теоретическое обоснование и практическая реализация методики обучения фонетических навыков и орфоэпических умений школьников и студентов с учетом их артикуляционно-акустических навыков. Автором предлагается система тренировочных заданий различного характера для развития орфоэпических умений и приобретения аудио-речевых навыков.

Ключевые слова:

орфоэпические умения; артикуляционно-акустические навыки; методика обучения орфоэпии; аудио-языковые навыки.

Resume:

Yermolenko Svitlana. Specificity of methods for teaching Ukrainian orthoepy.

The article provides scientific-theoretical grounds and practical realization of methods for teaching phonetic and orthoepic skills in schoolchildren and students regarding their articulatory and acoustic skills. The author offers a system of training exercises of varied nature for orthoepic skills development and audio-verbal skills acquisition.

Key words:

orthoepic skills, articulatory and acoustic skills, methods of teaching orthoepy, audio-verbal skills.

Постановка проблеми. Сьогодні загальноосвітні та вищі навчальні заклади в Україні знаходяться на шляху реформування освіти. Правильна вимова є візитівкою будь-кого, хто вважає себе щирим українцем. Проблема додержання сучасних орфоепічних норм чи не найактуальніша для методики навчання української мови. Сучасна методична наука виходить із того, що орфоепічні норми набуваються в процесі мовленнєвої діяльності. Отже, «дотримання норм наголошування й вимови є одним із неабияких показників культури усного мовлення. Як відомо, в українській літературній мові є чимало випадків, де мовці зазнають певних труднощів у доборі правильного наголошення слів, – зокрема й у зв'язку з тим, що акцентологічні норми часто густо порушуються під впливом інших близькоспоріднених мов» [6, с. 3].

Методика орфоепії передбачає вивчення української мови в середній школі з фонетики, що є основою для подальшого вивчення лексики, словотвору й граматики. Без знань фонетики неможливе оволодіння нормами вимови та правопису. «Опрацьовуючи науково-методичні та навчально-методичні джерела, радимо простежити застосування методів і прийомів навчання фонетики, орфоепії й графіки, чільне місце серед яких відведено вправам усного характеру [11, с. 93].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням навчання вимови приділяли увагу в своїх працях (Л. Булаховський [2], С. Головащук [6], М. Жовтобрюх [8], Ю. Карпенко [9], О. Курило [10], Н. Тоцька [15]) – лінгвісти, чії ідеї і в наш час стимулюють розвиток методики навчання

фонетики. Подальше переосмислення теоретичних положень психології й психолінгвістики щодо механізмів породження й сприйняття звучного мовлення знайшло відображення в дослідженнях Л. Варзацької [3; 4], М. Вашуленка [5], Т. Донченко [7], О. Хорошковської [16], чії праці дають змогу успішно реалізувати на практиці лінгвометодичні досягнення.

Формулювання цілей статті. Мета нашого дослідження полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні та практичній реалізації методики формування у школярів і студентів фонетичних навичок і орфографічних умінь з урахуванням особливостей їхніх артикуляційно-акустичних навичок.

Тому ми передбачили виконання відповідних завдань: 1) проаналізувати праці вітчизняних учених щодо сучасного погляду на специфіку української орфоепії як із методичного, так і з лінгвістичного боку; 2) запропонувати власні завдання, завдяки яким учні 5-го класу та студенти I курсу набудатимуть нових умінь з орфоепії і фонетичних навичок; 3) узагальнити специфіку методики навчання орфоепії у ЗНЗ і ВНЗ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема формування орфоепічних навичок не перестає бути актуальною у зв'язку з тим, що в процесі оволодіння українською мовою в дію вступає механізм міжмовної фонетичної інтерференції (впливу російської мови), що позначається на якості фонетичного оформлення вимови. Отже, виникає необхідність навчання правильної української вимови, особливо на тій території України, де розмовною є російська

мова. Як відомо, наш регіон – Мелітопольщина – також увіходить до російськомовних.

Фонетичний рівень у ЗНЗ вивчається з 5-го класу. Для ґрунтовного аналізу використаємо чинні підручники «Українська мова» (2005) Неллі Бондаренко та Алли Ярмолюк та «Рідна мова» (2002), підготовлений колективом авторів. Теми, що пропонуються в підручнику «Українська мова» Неллі Бондаренко та Алли Ярмолюк у розрізі фонетики, орфоєпії та орфографії, такі: 1) Звуки і букви. Голосні й приголосні. 2) Тверді і м'які приголосні. Позначення м'якості приголосних на письмі. 3) Правила вживання м'якого знака. 4) Алфавіт. Співвідношення звуків і букв. 5) Сполучення **йо,ьо**. 6) Правила вживання апострофа. 7) Вимова приголосних звуків і позначення їх на письмі. 8) Подвоєння букв для позначення на письмі збігу однакових приголосних звуків. 9) Склад. Наголос. Правила переносу частин слова. 10) Написання слів з ненаголошеними [е], [и], що перевіряються наголосом. 11) Написання слів з ненаголошеними [е], [и], що не перевіряються наголосом. 12) Спрощення в групах приголосних. 13) Чергування **у – в, і – й, з – зі – із**. 14) Вимова і написання слів із подовженими м'якими приголосними. 15) Написання слів іншомовного походження [1, с. 150–151]. Неллі Бондаренко і Алла Ярмолюк пропонують на початковому етапі вивчення фонетики сучасної української мови усні вправи для учнів 5-го класу такого характеру: «Вимовте звуки [а], [о], [у], [е], [и], [і], а потім [б], [ж], [ш], [к], [п], [ф]. При вимові яких звуків видихуваний струмінь повітря проходить вільно через рот? Як називаються такі звуки? При вимові яких звуків повітря натрапляє на перепони? Як називаються такі звуки?» [1, с. 95]; «Скоромовки дають можливість відпрацювати вимову окремих звуків. Які звуки повторюються в кожній із скоромовок? Спишіть скоромовки. Прочитайте чітко і виразно кожну з них 4–5 разів поспіль спочатку в середньому, а потім у прискореному темпі, не допускаючи жодної помилки: *Бабин біб розцвів у дощ, буде бабі біб у борц*» [1, с. 98]. Теоретичний матеріал автори підручника подають у форматі: «...неправильне наголошування слів вважається орфоєпічною помилкою. Правильна вимова й наголошування слів подаються в орфоєпічному словнику» [1, с. 104]. Щодо інтерференції мов (впливу російської вимови на українську), то автори пропонують усні вправи такого зразка: «Прочитайте попарно українські і російські слова. Зверніть увагу на вимову твердих і м'яких приголосних в обох мовах та їх позначення на письмі. У чому полягає відмінність? *Голуб – голубь; степ – степь*» [1, с. 106]. Крім того, у підручнику велику увагу приділено асиміляції

приголосних – уподібненню: «Прочитайте слова, правильно вимовляючи. Які звуки і за якими ознаками уподібнюються? Зробіть звуковий запис слів» [1, с. 131]; «Прочитайте жартівливий вірш-скоромовку. Чим відрізняється вимова звуків [г] і [ґ] в українській мові? [1, с. 131]. Специфіка української вимови приголосних звуків у порівнянні з російською авторами чітко зазначена в таких правилах: «Дзвінки приголосні в українській мові вимовляються дзвінко в середині та в кінці слів (на відміну від російської мови, де вони оглушуються)» [1, с. 127]; «Глухі приголосні звуки перед дзвінками також можуть уподібнюватись у деяких словах (тоді вони звучать, як парні їм дзвінки)» [1, с. 128]; «Шиплячі [ж], [ш], [ч] в українській мові вимовляються твердо. Перед **я, ю, є** вони стають тільки напівм'якими <...>. У російській мові [ж], [ш], [ц] завжди тверді, а [ч'], [шч'] – м'які» тощо [1, с. 130].

Загальна змістова база навчання української вимови і національна специфіка розташування фонетичного матеріалу в підручниках 5 класу відображає взаємодію основних принципів сучасної методики навчання школярів: комунікативного напряму як універсальної категорії, з одного боку, та врахування фонологічної системи української мови – з іншого. Отже, обов'язковою умовою створення курсу практичної фонетики є виділення в його комунікативному й мовному змісті універсальної та специфічної частини.

Таким чином, зміни в подачі фонетичного матеріалу зумовлені передусім тим, що в процесі оволодіння українським мовленням учнями 5-го класу вступає в дію принцип легкості-складності засвоєння того чи іншого фонетичного явища.

У колективному підручнику «Рідна мова» Г. Передрій, яка безпосередньо зазначена, як відповідальна за розділ «Фонетика. Орфоєпія. Графіка. Орфографія», добирає теми в такій послідовності: 1) Звуки мови. 2) Знаки письма. Алфавіт. 3) Орфограма. 3) Склад. Наголос. 4) Вимова голосних звуків і позначення їх на письмі. 5) Вимова приголосних звуків і позначення їх на письмі. 6) Спрощення в групах приголосних. 7) Вживання **у – в, і – й**. 8) Позначення м'якості приголосних на письмі. Сполучення букв **йо,ьо**. 9) Правила вживання апострофа. 10) Подвоєння приголосних. 11) Написання слів іншомовного походження [12, с. 252]. Автори підручника «Рідна мова» для 5-го класу не пропонують окремо уроки зв'язного мовлення, як це роблять автори підручника «Українська мова», вони їх вводять у вправи фонетичної теми. Крім того, вимова голосних, як окремих розділ, не розглядається в підручнику «Українська мова», проте широко представлена в колективному

підручнику «Рідна мова»: «Усі голосні звуки під наголосом вимовляються чітко. Звуки [a], [y], [i] чітко вимовляються і в ненаголошених складах: *садок, мурашка, осінь*. Ненаголошені голосні [e], [и], [o] можуть вимовлятися з наближенням до інших голосних. Таке наближення в звуковому письмі позначається надрядковим знаком-буквою: [e^h], [и^o], [o^y]» [12, с. 123].

Крім усних вправ, у колективному підручнику для 5-го класу «Рідна мова» дібрані вправи візуального характеру: «Розгляньте малюнок, на якому показані органи мовлення і шлях видихуваного повітря. За малюнком розкажіть про творення звуків» [12, с. 96]. Відсутність подібних вправ у підручнику Неллі Бондаренко та Алли Ярмолюк «Українська мова» зумовлена тим, що в загальній фонетиці вчені опускають вивчення творення звуків на артикуляційно-акустичному рівні, а більше уваги приділяють лінгвістичному аспекту, тобто фонологічному рівню. Це зумовлено тим, що якщо ще в ХХ столітті у нас вивчалася фонологія на рівні Ленінградської фонологічної школи (ЛФШ), яскравим представником якої вважався В. Щерба, то сьогодні є популярною Московська фонологічна школа. «За МФШ, до складу звукового поля фонемі входять і варіації, і варіанти. Представники ЛФШ вважають, що до нього належать лише варіації, тобто індивідуальний набір алофонів певної фонемі, оскільки нейтралізацією диференційних ознак не визнають. Додаткові варіанти трактують як окремі фонемі» [14, с. 67].

Формування фонетичних навичок здійснюється на основі систематизації фонологічних явищ української мови, що обов'язково передбачає врахування провідних універсальних закономірностей організації засвоєння відповідно до стадій формування фонетичних навичок. Саме формування за стадіями є характерною рисою мовленнєвих навичок, яке забезпечує їх автоматизм і стійкість. Ефективність навчання вимови багато в чому залежить від того, якою мірою послідовність навчальних дій відповідає стадіям формування аудіо-мовленнєвих навичок.

Ученні вважають, що процес формування мовленнєвих навичок проходить шість стадій: 1) пояснення мовного матеріалу; 2) повторення моделі за вчителем; 3) відтворення моделі через певний час; 4) заучування; 5) генералізація; 6) переключення з моделі на модель. При цьому під стадіями розуміють послідовність форм, у яких здійснюється формування фонетичних навичок. Кожна стадія формування аудіо-мовленнєвих навичок має свою певну мету. Так, метою першої стадії є формування артикуляційного й акустичного образу фонетичного елемента, який вивчається,

із використанням усіх видів посилянь; підведення до усвідомлення відмінностей чи подібностей звуку, який вивчається, від інших звуків певної класифікації (шиплячі, свистячі; задньоязикові, передньоязикові, середньоязикові, глотковий, губні; м'які, напівм'які, пом'якшені тощо), тобто усвідомлення загальної схеми побудови дії при відтворенні звуку не як поодинокого явища, а в системі фонологічних опозицій; визначення місця звуку у фонологічній системі мови. Мета другої стадії – створення умов, сприятливих для утворення умовно-рефлекторних зв'язків між групою звукових сигналів і комплексом артикуляційних рухів. Третя стадія формування аудіо-мовленнєвої навички передбачає самостійне відтворення звуку через певний час, установлення зв'язку між його акустико-артикуляційними характеристиками та графічним образом. Ця стадія започатковує сформованість комплексів у довготривалій пам'яті, замість короткотривалої. Мета четвертої стадії – запам'ятовування, закріплення вже сформованих зв'язків. На п'ятій стадії формування аудіо-мовленнєвої навички полягає в закріпленні слухових, артикуляційних і смислових зв'язків і узагальненні уявлення про аудіо-артикуляційний комплекс. Як наслідок, у школярів 5-го класу відбувається узагальнення, усвідомлення абстрактної схеми мовленнєвого зразка, забезпечується стійкість навичок, їх діапазон, рухомість. Саме ці якості запобігають деавтоматизації аудіо-мовленнєвих навичок у різних умовах їхньої реалізації. На шостій стадії реалізується мета включення нового відпрацьованого фонетичного матеріалу в зв'язок з іншими фонемами, тобто вживання нової фонемі разом з іншими, вивченими раніше. Це стадія об'єднання нового матеріалу з уже вивченим, завдяки чому реалізується перехід у довготривалу пам'ять нових мовленнєвих зразків і їх використання разом з уже відомими.

Юрій Карпенко у своєму підручнику для студентів-філологів велике значення приділяє орфоєпії: «Орфоєпія є системою загальноприйнятих правил вимови. Орфоєпічні норми сучасної української літературної мови формувалися тривалий час, остаточне їх становлення відбулося в другій половині ХІХ ст. на основі середньоадніпрянського діалекту. Джерелом орфоєпічних правил стали особливості народної вимови, відображені в писемних пам'ятках» [9, с. 111].

Із погляду загальної спрямованості фонетичні завдання можна класифікувати як такі, що формують: 1) рецепцію звуків (аудіо-фонетичні навички); 2) репродукцію звуків (артикуляційні

навички); 3) комбіновані вправи (навички фонемно-звуко-буквених відповідностей).

До вправ на цілеспрямовану рецепцію нового звуку в слові рекомендуються завдання такого типу: «Послухайте, зверніть увагу на вимову звуку». У вправах на диференціацію звуків доцільно використовувати такі завдання: «Послухайте пари слів і визначте, чи однакові в них ...». Завдання до аудіо-фонетичних вправ суттєво наближає до завдань мовленнєвого спілкування. У зв'язку з цим не варто обмежуватися використанням фонетичного матеріалу у вигляді ізольованих звуків і складів. Завдання, які реалізуються на тлі більш широкого контексту (слова, фрази), дають змогу наблизити навчання вимови до реальних умов мовленнєвого спілкування.

Наведемо приклади орфоепічних завдань, які можна виконувати як на уроках у 5-му класі, так і на практичних заняттях з орфоєпії зі студентами першого курсу (як тренувальні вправи), за потреби ускладнюючи завдання:

Завдання 1. Спишіть подані іменники, поставте наголос, скориставшись для цього орфоепічним або орфографічним словником.

Агент, акафіст, бобслей, випадок, каталог, каучук, квартал, листопад, обіцянка, оме́ла, перепустка, сільськогосподарський, тарантул, український, цемент, центнер; перелісок, примурок, недобиток, недогарок, недогризок, недокурок, недоїмок, перевертень, надлишок, підбрехач, попихач, попихачка, вигнанець, вигнанка; ознака, позначка; вірші, у віршах, приказки, господарка, у гостях, ложок, апостроф; чималий, простий, котрий, котра година; вітряний день, вітряний двигун, малі береги ріки, сивіти, старіти; навчання, завдання, пізнання, зобов'язання, вигнання; весняний, крейдяний, цегляний, шкіряний, жерстяний, мідяний, грозовий, черговий; соляний промисел, соляна кислота, строковий, черговий, позачерговий, часовий, позачасовий.

Ключ. Вам запропонували слова, у яких мовці найчастіше припускаються акцентологічних помилок: *аге'нт, ака'фіст, ви'падок, катало'г, каучу'к, кварта'л, листопа'д, обіця'нка, оме'ла, пере'пустка, сільськогоспода'рський, тара'нтул, украї'нський, це'мент, це'нтнер* тощо.

Завдання 2. Прочитайте наведені слова з дотриманням норм літературної вимови. Запишіть їх частковою фонетичною транскрипцією.

Весняни'й – весня'ний, вітчи'зняний – вітчизня'ний, комба'йнер – комбайне'р, користува'ння – кори'стування, пе'рвісний – первісний, щіли'на – щі'лина, че'рга – черга', шкеребе'рть – шкеребе'рть, бо'бслей – бобсле'й.

Ключ. Вам запропонували слова з подвійним наголошенням. У таких словах правильними є обидва наголоси. Хоча словник пропонує для вжитку насамперед перший варіант наголошення, це аж ніяк не означає, що другий уживати не рекомендується. Часто навіть навпаки – це є сигналом, що, крім указанного першим, є ще й інший варіант. До того ж, деякі з наведених варіантів остаточно зникають, тому що мовці не використовують їх (*черга'*, *щі'лина*) або другий варіант стає популярнішим за перший (*вітчизня'ний*, *комбайне'р*, *шкеребе'рть*).

Завдання 3. 1) Поставте подані іменники в давальному відмінку однини, запишіть їх частковою фонетичною транскрипцією.

Брунька, бочка, комаши́ка, пташи́ка, стежка, гичка, тітка, казка, украї́нка, бурлачка, валка, діжка, шапка.

2) Утворіть віддієслівні іменники на **-ння**, поставте наголос. Зробіть письмовий висновок про співвідношення наголосу наведених похідних іменників і неозначеної форми дієслів, від яких вони утворені.

Говорити, писати, питати, бігати, молитися, мовчати, пиляти, ворушити, заслати, надбати.

Завдання 4. Від поданих дієслів доконаного виду утворіть видові пари недоконаного виду, запишіть їх повною фонетичною транскрипцією та розберіть за будовою. Поставте наголоси в словах.

Зрадити, охолодити, погодити, догодити, відродити, загородити, нарядити, зарядити.

Ключ. Вам запропонували дієслова, у яких за допомогою наголосу розрізняються доконаний і недоконаний вид: *ви'водитьи – виво'дити, закли'кати – заклика'ти, наво'зити – навози'ти, розно'сити – розноси'ти.*

Завдання 5. Поставте наголос у наведених словах. Запишіть їх повною фонетичною транскрипцією і поясніть, чому їх запис фонетичною транскрипцією відрізняється від запису орфографічного.

Студентський, агентський, декадентський, оркестрантський; телеграфістці, звістці, пустці, хустці; студентство, протестантство, декадентство; телефоністчин, баскетболістчин, кіноартистчин, невістчин.

Завдання 6. Вимовте словосполучення, зробіть виправлення, які дають змогу уникати небажаного, важкого для вимови збігу приголосних звуків. Запишіть їх повною фонетичною транскрипцією.

Зустріч школярів з поетом, в тролейбусі багато людей, був в лісі, поїхала у Одесу, прийшов в вівторок, зустрів в Львові, він всміхнувся, вона усміхнулася, сиджу у коридорі, сидить в коридорі, є і інші помилки.

Завдання 7. Поставте наголос у поданих словах, уведіть їх у речення. Запишіть якомога більше слів, що пишуться однаково, але мають різні наголошені склади й різне значення. За орфоепічним чи орфографічним словником з'ясуйте їх наголос за значенням.

Зав'язка (предмет) – *зав'язка* (дія); *заклад* (установа) – *заклад* (застава, парі); *запал* (пристрасність, завзяття) – *запал* (запальник, хвороба).

Зразок: *пове'рх – по'верх, попере'к – по'перек, на'сип – насип'н.*

Ключ. Вам запропонували слова й словосполучення, наголошення яких пов'язане з їх семантикою: *арти'кул – артику'л, а'тлас – атла'с, ку'лик – кули'к, ла'со – ласо', ніза'що – ні' за що – ні за що', на'ша – па'ша, по'ра – пора', харак'терний – характе'рний.*

Завдання 8. Уведіть подані слова в словосполучення або речення так, щоб місце наголосу допомагало з'ясувати значення однаково написаних слів.

Братів, наймитів, дорога, полки, спали, гаряче, приклад, засипати, скликати, пізнають; трави, межі, вікна, води, голови, села, бджоли.

Зразок: *накосити трави' – скошені тра'ви.*

Ключ. Вам запропонували слова з рухомих наголосом. Якщо в закінченнях того або іншого непрямого відмінка іменника відзначаємо перехід наголосу, то це є свідченням того, що в усіх наступних відмінках цей перехід зберігається: *бага'ж – багажу'.*

Завдання 9. Поставте подані іменники у формі називного відмінка множини. За орфоепічним чи орфографічним словником з'ясуйте їх наголос у цій формі. Уведіть ці пари слів у речення. Зробіть повний фонетичний розбір цих речень.

Байка, гадка, гілка, грудка, дужка, квітка, латка, лялька, цяцька, шапка, шпилька, ямка; баєчка, вчителька, грудочка, казочка, книжечка, копійка, крапочка, пелюстка, пісенька, сторінка, ягідка, ямочка.

Завдання 10. Складіть речення з наведеними парами слів. Запишіть речення повною фонетичною транскрипцією.

Абе'тка – абетко'вий, за'лік – заліко'вий, трима'ти – перетри'мати, що'гла – щоглови'ї, корінни'ї – докорі'нний, морськи'ї – замо'рський – примо'рський, скісни'ї – навкі'сний – навкі'сний, стінни'ї – присті'нний.

Завдання 11. Прочитайте наведені форми слів із дотриманням норм літературної вимови. Запишіть їх повною фонетичною транскрипцією.

З шахти, з черешні, з жалю, без честі, зчорнілий, з жінкою, з жолоба, з журавлем; б'єшся, оббити, міддю; дівчинці, дочці; піджарити, підживити, підзвітний, підзахисний, надзвичайно, відзнака, підземний;

гедзь, танок, гречний, дзита; раджу, перешкоджати, джміль, джерело, джаз; смієшся, учишся, милуєшся, дивуєшся; робиться, учиться, мучиться; намажся, не морочся; зшити, без шапки, вилізи, виріси; не вернешся, радишся, умиваєшся, смієшся; у ложці, на дужці, у діжці, на смужці; на дощі, у пляшці; з джерела, через жито, зжати, зчепити, зчіплювач; у хусточці, на річці; тітці, зідити, братство.

Завдання 12. Прочитайте наведені слова й словосполучення слів із дотриманням норм української орфоепії, зробіть їх повну фонетичну транскрипцію. Поясніть письмово, чому наведені пари слів і словосполучення не відрізняються у вимові. Як у лексиці називаються подібні за звучанням слова?

Мене – мене, греби – гриби, наведу – на виду, клени – клини, повела – повила, заплету – за плиту.

Завдання 13. Спишіть наведені прислівники, поставте наголос. Уведіть їх у речення, зробіть повну фонетичну транскрипцію складених речень.

Поповзом, назирцем, урозліт, нарозхват, наосліп, горілиць, долілиць, рукопаш, силоміць, босоніж, голіруч, ліворуч, натщесерце, нашивидкуруч, воднораз, обіруч, насамперед, натомисть, повсякчас, потойбіч, чимраз, самотужки.

Завдання 14. Складіть кілька речень із дібраними варіантами прислівників, часток, префіксів, прийменниково-відмінкових форм, дбаючи про милозвучність мови.

Прислівники: *більше – більш, менше – менш, раніше – раниш, знову – знов.*

Частки: *щоб – щоби, хоч – хоча, б – би, ж – же, лиш – лише, ще – іще.*

Префікси: *над – наді, під – піді, перед – переді, об – обі, від – віді, роз – розі, з – зі (із, зо).*

Прийменниково-відмінкові форми: *над – наді, під – піді, перед – переді.*

Завдання 15. Знайдіть слова, у яких неможливе чергування початкових **у** – **в**. Доведіть це, увівши їх у речення. Зробіть повну фонетичну транскрипцію.

Учитель, укол, ухвала, укус, умова, укіс, указ, вкладник, вплив, вступник, вручати, взвод, учора, уклад, вклад, вступ, уступ, вправа, управа, враження, ураження, уникати, вникати.

Завдання 16. Вимовте словосполучення й речення, зробіть виправлення, які дають змогу уникати небажаного, важкого для вимови збігу приголосних. Зробіть повну фонетичну транскрипцію наведених словосполучень і речень.

1) *Бачив в сні, прийшов з мною, дістав з скрині, приїхав з міста, стояв перед мною,*

надбрати води, пив з джерела, прийшов з школи, небо над мною, знов побачив, глянув вгору.

2) Зустріч школярів з поетом, в тролейбусі багато людей, був в лісі, поїхала у Одесу, прийшов в вівторок, зустрів в Львові, він всміхнувся, вона усміхнулася, сиджу у коридорі, сидить в коридорі, є і інші помилки.

3) Доц не іде, дивлюсь в вікно, збираємось в мене, навчалась в інституті, навчалась в школі, був в нас, була у нас, брат й сестра, сестра і брат, в хвилини смутку.

4) Йду до учителя, наш вчитель, наша учителька, Ольга і Арсен, працюють в нас, був в фотографа, пішла у садок, Іван й Євген, дівчина й її мати, в хвилини мовчання, Володислав втомився, забіг в школу, крок вперед, він встигає.

5) Зустрів брата та сестру; для бабусі і Іринки; хотів зайти до брата; та так і не встиг; обіцяє, що якщо ніщо не перешкодить, то зробить; у далекім океані; ходім оглянемо.

б) Стало тепло й ясно од світла його очей. Поет в віршах закликає народ до боротьби. Хлібороби впоралися з своїми завданнями раніш встановленого строку. В нього в руках була рушниця. Ці події надовго залишились в моїй пам'яті. Адресовано його сину – Івану Григоровичу Петренку.

Висновки. Сьогодні особливої ваги набуває піднесення культури усного мовлення як учнів, так і студентів; подолання діалектних помилок, а часто й усунення небажаних впливів російської вимови. Набути якомога більше орфоепічних навичок, охопити й найпоширеніші, і найскладніші явища української літературної вимови можна лише за тієї умови, коли

орфоепічні завдання стануть складником кожного шкільного уроку з української мови чи практичного заняття з сучасної української літературної мови. Ми узагальнили типові порушення орфоепічних норм носіями української мови і, спираючись на досвід методистів кількох поколінь, розробили завдання для уроків чи занять з орфоепії у ЗНЗ або ВНЗ. Ми запропонували тренувальні вправи різної складності з фонетики, орфографії та орфоепії як дотичних розділів сучасної літературної української мови, що спрямовані на розвиток аудіо-мовленнєвих навичок учнів 5-го класу або студентів I курсу філологічного факультету.

Отже, проведений аналіз теоретичних досліджень дав змогу нам визначитися з двома основними підходами до навчання школярів і студентів орфоепії, один із яких спирається на лінгвістичне обґрунтування, а інший – на психологічне (психолінгвістичне). При лінгвістичному підході об'єктами аналізу є фонетичні знання, при психолінгвістичному йдеться про вияв знань через фонетичні уміння й навички.

Наостанок, покликаючись на колективний підручник з фонетики за загальною редакцією І. К. Білодіда, зазначимо, що «звуківі одиниці мови реально існують і функціонують не ізольовано, а в мовному потоці, у певному зв'язку одна з одною. Аналіз умов сполучуваності голосних і приголосних фонем, утворення груп приголосних, різних комбінацій їх і місця в слові, як вивчення частотності фонем, має велику теоретичну й практичну вагу» [13, с. 49].

Список використаних джерел

1. Бондаренко Н. В. Українська мова: підруч. для 5 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навчанням рос. мовою / Н. В. Бондаренко, А. В. Ярмолюк. – К. : Освіта, 2005. – 272 с.
2. Булаховський Л. А. Вибрані праці в п'яти томах: Українська мова / Л. А. Булаховський; ред. І. К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 2. – 631 с.
3. Варзацька Л. О. Рідна мова й мовлення. Розвивальне навчання в початкових класах: монографія / Л. О. Варзацька. – [2-ге вид., доп., удосконалене]. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2004. – 321 с.
4. Варзацька Л. О. Формування оргдіяльнісних умінь на уроках української мови в старшій школі на академічному рівні: методичний посібник / Л. О. Варзацька. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 144 с.
5. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі: метод. посіб. / М. С. Вашуленко. – К. : Освіта, 2006. – 268 с.

References

1. Bondarenko, N. V. (2005). *Ukrainian language: textbook for 5th forms of comprehensive schools*. Kyiv. Osvida. [in Ukrainian].
2. Bulakhovskiy, L. A. (1977). *Selected works in five volumes [Text]: Ukrainian language*. [ed. I.K. Bilodid]. Kyiv. Naukova dumka. Vol. 2. [in Ukrainian].
3. Varzatska, L. O. (2004). *Native language and speech. Developmental education in primary school: Monograph. 2nd ed., revised and improved*. Kamianets-Podilskiy. Abetka. [in Ukrainian].
4. Varzatska, L. O. (2012). *Formation of organizational activity skills at the lessons of Ukrainian in high school at the academic level: methodical guide*. Kyiv. Pedahohichna dumka. [in Ukrainian].
5. Vashulenko, M. S. (2006). *The Ukrainian language and speech in elementary school: Methodical guide*. Kyiv. Osvita. [in Ukrainian].

6. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник / С. І. Головащук. – К. : Либідь, 1995. – 192 с.
7. Донченко Т. К. Мовленнєвий розвиток учнів у процесі навчання української мови в основній школі: навчально-методичний посібник для вчителів і студентів / Т. К. Донченко; Міністерство науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 694 с.
8. Жовтобрюх М. А. Історія української мови: Фонетика // М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, В. Г. Сляренко. – К. : Наукова думка, 1979. – 372 с.
9. Карпенко Ю. О. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посібник // О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитина-Дружинець. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 368 с.
10. Курило О. Б. Початкова граматики української мови // О. Б. Курило. – К., 1918. – Ч. 1. – 95 с.
11. Практикум з методики навчання української мови / Колектив авторів за редакцією М. І. Пентиліук: С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, А. В. Нікітіна, І. В. Гайдаєнко, Т. Г. Окуневич, З. П. Бакум, Н. М. Дика. – К.: Ленвіт, 2003. – 302 с.
12. Рідна мова: підруч. для 5-го кл. / Г. Р. Передрій, Л. В. Скуратівський, Г. Т. Шелохова, Я. І. Остаф. – [6-те вид., перероб. і доп.]. – К. : Освіта, 2002. – 254 с.
13. Сучасна українська мова: Вступ. Фонетика: навч. посібник / за загал. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – Ч. 1. – 434 с.
14. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка: Практикум: навч. посібник / за ред. М. Фашенко. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 176 с.
15. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія / Н. І. Тоцька. – К.: Вища школа, 1981. – 181 с.
16. Хорошковська О. Н. Лінгводидактична система початкового навчання української мови у школах з російською мовою викладання / О. Н. Хорошковська. – К., 1999. – 306 с.
6. Holovashchuk, S. I. (1995). *Complex cases of emphasis: Reference dictionary*. Kyiv. Lybid'. [in Ukrainian].
7. Donchenko, T. K. (2011). *Speech development of students in learning the Ukrainian language in elementary school: teacher's guide for teachers and students*. Ministry of Science of Ukraine, National Pedagogical Dragomanov University. Kyiv. Izd-vo NPU Dragomanova. [in Ukrainian].
8. Zhovtobriukh, M. A. (1979). *History of Ukrainian language: Phonetics*. Kyiv. Naukova dumka. [in Ukrainian].
9. Karpenko Yu. O. (2006). *Modern Ukrainian language: Phonetics. Phonology. Orthoepy. Graphics. Spelling. Lexicology. Lexicography: coursebook*. Kyiv. VC "Akademiia". [in Ukrainian].
10. Kurylo, O. B. (1918). *Elementary grammar of Ukrainian*. Kyiv. Part 1. [in Ukrainian].
11. Pentyliuk, M. I., Karaman, S. O., Karaman, O. V., Horoshkina, O. M. (2003). *Workshop on methods of teaching Ukrainian*. Kyiv. Lenvit. [in Ukrainian].
12. Peredrii, H. R., Skurativskyi, L. V., Shelokhova, H. T. (2002). *Mother tongue: textbook for the 5th form. 6th ed., revised and corrected*. Kyiv. Ocvita. [in Ukrainian].
13. Bilodid, I. K. (1969). *Modern Ukrainian: Introduction. Phonetics: coursebook*. Kyiv. Naukova dumka. Part 1. [in Ukrainian].
14. Fashchenko, M. (2010). *The modern Ukrainian language: Phonetics. Phonology. Orthoepy. Graphics: Workshop: coursebook*. Kyiv. IC "Akademiia". [in Ukrainian].
15. Totskii, N. I. (1981). *Modern Ukrainian literary language, phonetics, orthoepy, graphics, spelling*. Kyiv. Vyshcha shkola. [in Ukrainian].
16. Khoroshkovs'ka, O. (1999). *Linguodidactic system of teaching Ukrainian at elementary level in schools with Russian language of teaching*. Kyiv. [in Ukrainian].

Рецензент: Сегеда Н.А. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Єрмоленко Світлана Іванівна

cvitlana.lana@gmail.com

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

вул. Леніна, 20, м. Мелітополь,

Запорізька обл., 72312, Україна

doi: 10.7905/нвмдпу.v0i14.1067

Матеріал надійшов до редакції 24.02.2015 р.

Подано до друку 17.03.2015 р.